

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗІ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (грудень 1918 – листопад 1920 рр.)

На основі архівних і опублікованих джерел досліджується комплекс заходів подільської інтелігенції із творення в регіоні національної школи, з одного боку, через відкриття на основі рішень державної влади, органів самоврядування, просвітніх організацій українських навчальних закладів, а з іншого, через запровадження до вже існуючих не українізованих або частково українізованих закладів освіти комплексу українознавчих дисциплін і української вищогої мови. Процес становлення нової системи загальної освіти висвітлюється через аналіз її ланок – нижчої і вищої початкової та середньої школи, забезпечення їх належними педагогічними кадрами в ході перепідготовки на літніх українських учительських курсах, організованих земськими структурами, за відповідними програмами Міністерства освіти УНР, а також приміщеннями, фінансовим ресурсом, україномовною навчально-методичною літературою, яка видавалася як за кошти держави, так і місцевого самоврядування. Подається статистика шкільної мережі загалом і реформованих закладів освіти, зокрема, яка дає змогу встановити реальні результати українізації за відкритої протидії з боку певних педагогічних колективів середніх навчальних закладів і частини батьківської громадськості. Встановлено імена найбільш діяльних представників української інтелігенції, які доклали найбільших зусиль до реалізації справи українізації школи на Поділлі.

Ключові слова: *подільська інтелігенція, «Просвіта», нижча початкова школа, вища початкова школа, середня школа, Міністерство освіти УНР, подільський губернський комісар освіти, земські діячі, учителі, українізація, українська мова, учительські курси, україномовна навчальна література.*

Реформування сучасної загальноосвітньої школи, яке увійшло до пріоритетних напрямків діяльності Кабінету Міністрів України на 2015-2016 рр., покликане забезпечити нову якість цієї освітньої ланки, враховуючи як європейський, так і вітчизняний позитивний досвід, набутий впродовж попередніх етапів історичного розвитку, зокрема в добу Директорії Української Народної Республіки, коли проводилася рішуча політика щодо українізації існуючих шкіл та створювалися нові навчальні заклади на національних засадах.

Зазначений аспект у тій чи іншій мірі привертав увагу українських науковців як на загальноукраїнському (С.Постернак [1], Н.Ротар [2], А.Пижик [3], О.Завальнюк і Ю.Телячий [4], А.Боровик [5], Д.Розовик [6], [7], Л.Березівська [8]), так і регіональному матеріалі (Е.Мельник [9],[10],[11], [12], [13], [14], В.Коваль [15], [16], О.Кравчук [17] та ін.). Утім основний акцент тут зроблено власне на освітніх перетвореннях, становленні і діяльності окремих навчальних закладів, у значно меншій мірі з'ясовано чинники,

що забезпечували відповідний результат. Мало приділено уваги висвітленню провідної ролі представників національної інтелігенції – основного рушія творення нової моделі школи в унікальних умовах функціонування української держави. Саме це і зумовило вибір теми статті, яка має на меті дати цілісну картину діяльності діячів з педагогічною та іншою освітою в царині дальшого розвитку загальноосвітньої школи на засадах української національної ідеї, перетворення її у важливий чинник модернізації країни.

Одним із перших кроків Директорії стала її офіційна Декларація від 26 грудня 1918 р., у якій, зокрема, проголошувалася необхідність соціальних реформ. Закликаючи до участі у їх проведенні трудову інтелігенцію, нова влада розраховувала на її знання і науку», які мали б служити соціальному прогресу [18, с.471]. Щодо реформування загальноосвітньої школи, то цей політичний документ не містив жодних згадок. Воно, очевидно, мало покладатися на ще не сформований уряд УНР. Як наголошував учасник тих подій С.Постернак, після прибуття до столиці Директорія запропонувала міщанам народної освіти зайнятися реформою управління галузі [1, с.54-55]. Але не тільки перебудова освітньо-управлінської сфери стала на порядок денний революційної влади. Як свідчать журнали перших засідань Ради Народних Міністрів у грудні 1918 р., уряд В.Чехівського розглядав питання про штати професійних, середньотехнічних, ремісничих, художньо-ремісничих шкіл-майстерень, вищих професійних шкіл, а також університетів (19, с.114, 123, 124). Проте поза увагою поки що залишалася загальноосвітня школа, яка потребувала серйозних змін. Про неї уряд повів мову у січні 1919 р., коли прийняв закон про державну мову. Відповідно до нього міністр освіти І.Огієнко видав наказ, за яким мовою викладання у всіх школах України – початкових, середніх і вищих повинна стати українська. Усі вчителі повинні були негайно, відразу після ознайомлення з цим наказом, перейти на українськомовне навчання зі своїх предметів. У разі труднощів з використанням державної мови, вчителі повинні були подати до 20 лютого 1919 р. заяви про тимчасове використання російської мови у шкільному навчальному процесі (у школах національних меншин було дозволено користуватися рідною мовою) [20, спр.2, арк.50]. З того часу взяла відлік радикальна перебудова існуючих загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема й на Поділлі. Підтримку цій політиці надавала Всеукраїнська учительська спілка (ВУС), яка на своєму другому делегатському з'їзді (15-18 січня 1919 р.) висловилася за перехід на навчальні програми єдиної української школи, її регіональні осередки, зокрема подільський на чолі з С.Іваницьким. Після з'їзду зросла мережа ВУС в містах і повітах краю. Зокрема, учителі-українці Кам'янець-Подільського 26 січня 1919 р. вийшли зі складу створеного ще до революції «Каменецького учительського професійного союзу» і утворили українську «Учительську спілку м. Кам'янець-Подільського», яка стала опорою у проведенні політики українізації школи. До складу управи міської спілки учителів увійшли С.Іваницький, С.Назаревич, І.Кишківський, М. Журман [23, 11 лютого].

Питання українізації закладів освіти були в центрі уваги комісарів освіти, які у своїй діяльності спиралися на підтримку не лише організованих українських педагогів, але й керівників губернського і повітових земств. Найбільше уваги подільські діячі приділяли масовій народній школі – початковій (станом на 1 березня 1919 р. в регіоні нараховувалося 2935 нижчих і 142 вищі початкові школи [21, спр.38, арк.81, 83]). За інструкцією, яку міністр освіти надіслав 5 лютого 1919 р. губернському і повітовим комісарам освіти, необхідно було створити спеціальну комісію для точного з'ясування, хто не зможе провадити навчальний процес українською. Цій категорії учительства пропонувалося надати право вживати на уроках російську мову, але лише до 1 липня 1919 р. За 5 неповних місяців, які були попереду, педагоги, якщо у них не зникло бажання працювати у системі української національної загальноосвітньої школи, повинні були пройти відповідні курси і набути навиків українського мовлення [22]. Певну роботу у цьому напрямку проводив і сам міністр І.Огієнко. Прибувши 17 лютого 1919 р. до Кам'янця-Подільського, він провів нараду керівників середніх, інспекторів вищих і завідувачів нижчих початкових шкіл, де чітко заявив, що у кожній загальноосвітній школі «всі предмети повинні викладатись на українській мові» [23]. Для того, щоб керівники шкіл не пояснювали «мляву українізацію» відсутністю необхідних офіційних документів, І.Огієнко негайно започаткував «Збірник розпоряджень по Міністерству Освіти», до якого увійшли «Правила українського правопису», накази міністра про викладання в школах, крім національно розмежованих, і ведення шкільного діловодства українською мовою тощо [23, 19 лютого]. З ініціативи керівника освітнього відомства для мобілізованих народних учителів були проведені термінові курси з українознавства, на яких, зокрема, лекції з історії України читав приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) Д.Дорошенко [24, с.435]. Починаючи з березня 1919 р., у Вінниці розпочалася підготовча робота щодо організації тимчасових українських педагогічних курсів із підготовки учителів для ВПШ [25, с.178].

За проведення заходів, пов'язаних з підготовкою учительства до роботи у новій, українізованій школі, зі всією серйозністю взялися місцеві діячі – В.Приходько (голова губернського земства), його заступники (Ю.Богацький, М.Река), а також очолювана ним управа (Я.Огородник, М.Куриленко, О.Морозовський, М.Ільїнський (з липня 1919 р. – Подільський губернський комісар освіти) та ін.), повітові комісари освіти (М.Добровольський, І.Озерянский, С.Козицький, Я.Бондар, А.Федосів, О.Зборовський, В.Мудрий, Г.Піскун та ін.). Утім активно приступити до виконання наміченого плану їм вдалося лише влітку – восени 1919 р., коли територія краю була визволена від більшовицьких військ (у квітні – травні 1919 р. більшовицький режим на Поділлі проводив свою шкільну реформу, за якою радикально змінювалися шкільні навчальні плани [26]). Такі заходи, за неповними даними, відбу-

лися у Вінниці, Гайсині, Балті, Кам'янці-Подільському і Ямполі. Бажаючих оволодіти українською літературною мовою і дисциплінами українознавчого циклу було достатньо [21, спр.39, арк.6, 12; спр.45, арк.16; спр.60, арк.2]. Ефективність цих курсів була поза сумнівом. У Кам'янці-Подільському до роботи з курсистами запрошували працівників початкових і середніх навчальних закладів, а також професуру і доцентуру К-ПДУУ. Так, 20 серпня 1919 р. в університеті для учителів-неукраїнців місцевих шкіл відкрили курси, де виголошували лекції з української мови, щоб у такий спосіб дати необхідні знання для практичної роботи з школярами [27, 19 серп.]. Утім охопити усіх бажаючих ці курси не змогли. У зв'язку з цим висвітлилася така важлива проблема, як гостра нестача педагогічних кадрів у мережі початкової освіти (на початку 1919 р. лише у вищих початкових школах регіону вакантними залишалися 130 учительських посад [20, спр.155, арк.9]. Детальний перелік цих шкіл і незайнятих посад станом на грудень 1918 р. опублікував журнал подільського губернського земства «Освіта» [28, 1918, №2, с.30].

Враховуючи цей прикрий факт, а також проголошений І.Огієнком курс на створення загальної початкової освіти (12 квітня 1919 р. Директорія затвердила підготовлений з ініціативи міністра освіти закон «Про безплатне і обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України» [25, с.181]), потребу поступового підвищення наповнюваності початкової школи учнями (у 1919 р. поза школою на Поділлі нараховувалося 49% дітей шкільного віку [1, с.59-60]), лідери інтелегентних сил краю (В.Приходько та його заступники по губернському земству), зініціювали проект, за яким варто було пришвидшити підготовку вчителів, особливо для вищих початкових шкіл (ВПШ), через відкриття у Кам'янці-Подільському дворічних учительських курсів. Відповідну пропозицію було внесено до Міністерства освіти УНР. В обґрунтуванні її наголошувалося, що ці курси можуть мати подвійне значення. З одного боку, вони даватимуть відповідний педагогічний фах для випускників середніх шкіл, а з іншого, підвищать рівень освіти до середньої тим слухачам, які його не мають, а вже потім нададуть відповідні фахові знання, потрібні для роботи у ВПШ [20, спр.155, арк.6зв.]. Усі ці аргументи були взяті до уваги, і відповідний дозвіл було надано.

10 лютого 1919 р. курси, за участю 150 слухачів, були відкриті. До викладацької роботи залучили професорів В.Біднова і П.Клименка, приват-доцентів П.Клепатського, І.Любарського, М.Чайковського, М.Васильківського, А.Малиновського, М.Плевака, О.Аленича, асистентів М.Любичанківського і Ю.Русова. Крім них, погодилися працювати й місцеві учителі та освітні, земські і лікарські діячі, які мали вищу освіту: А.Воронець, С.Іваницький, С.Козицький, І.Майстренко. Директором курсів призначили приват-доцента К-ПДУУ М.Чайковського, який нагромадив чималий педагогічний і організаторський досвід у Східній Галичині і Європі [20, спр.155, арк.9зв.]. Лише через 10-11 днів, І.Огієнко затвердив необхідні документи, які регламентували їх роботу, – «Статут

тимчасових педагогічних курсів для підготовки учителів вищих початкових шкіл» і «План навчання на тимчасових українських педагогічних курсах для підготовки учителів вищих початкових шкіл» [28, с.169-170]. Через фінансові проблеми, які спіткали курси, керівництво подільського земства звернулося до Міністерства освіти з проханням прийняти їх на державне утримання. 22 лютого 1919 р. український уряд під головуванням Д.Марковича прийняв відповідну ухвалу [19, с.278]. Про затвердження закону Директорією УНР кам'яничани дізналися аж на початку квітня 1919 р. [20, спр.155, арк.29]. На жаль, кошти від держави на фінансування цих курсів так і не надійшли, оскільки, на думку Міністерства освіти, контингент, що навчався, не відповідав «Статуту» (сюди мали зараховувати осіб із середньою освітою, випускників учительських семінарій та церковно-учительських шкіл) [20, спр.37, арк.65зв.]. Влітку 1919 р. ці курси перестали працювати, так і не підготувавши жодного вчителя для вищої початкової школи.

Не залишалось без уваги питання українізації нижчих початкових шкіл (НПШ). Це питання обговорювалося, наприклад, на засіданні Кам'янецької повітової народної управи 24 січня 1919 р. у присутності губернського інструктора С.Козицького, який опікувався цими навчальними закладами. Присутні дійшли висновку, що українознавчі курси, які вже двічі проводилися для учителів повіту, дали необхідний ефект. Утім для підвищення якості роботи педагогів цієї категорії варто провести для них загальні педагогічні курси, які б озброїли їх слухачам глибокими знаннями, зокрема, принципів дидактики і виховання, основ трудової школи» а також запропонували б учительству нові методи викладання усіх предметів циклу нижчої початкової школи [28, 1919, №5, с.28]. Про проведення такого заходу, на жаль, не відомо. За М.Собчинською, упродовж 1919 р. в повіті запрацювали 191 нова НПШ. У першій половині наступного року відкрилися ще 13 таких шкіл. Україномовне навчання у всіх 225 існуючих на Кам'яничині нижчих початкових школах забезпечували майже 400 педагогів [31, с.121]. Всього ж на Поділлі станом на початок березня 1919 р. нараховувалося 2935 НПШ, переважна більшість яких була українізована [21, спр.38, арк.81].

Подільські діячі мислили перспективно, і вважали за доцільне відкрити в регіоні учительський інститут, який би готував педагогів для вищих початкових шкіл (одних відкритих у Кам'янці-Подільському курсів, на їх думку, було замало). 19 лютого 1919 р. спеціальна делегація місцевої інтелігенції (В.Приходько, М.Река, С.Іваницький, А.Воронець, Килимник, П.Бутовський) нанесла візит І.І.Огієнкові з тим, щоб прояснити питання щодо можливості відкриття цього навчального закладу в адміністративному центрі Поділля. У відповідь отримали підтримку своєї ідеї, утім реалізувати її міністр запропонував з 1919-1920 навчального року [28, 1919, №5, с.24]. Щоправда, вже 28 березня 1919 р. газета «Життя Поділля» вмістила телеграму І.І.Огієнка про те, що Рада Народних Міністрів УНР прийняла ухвалу про заснування запропонованого

подолянами Кам'янець-Подільського учительського інституту [23, 28 березоля]. На жаль, у двотомній збірці документів і матеріалів «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки» (2006 р.), яка охоплює діяльність уряду з листопада 1918 по листопад 1920 рр., цей факт зовсім не зафіксований. Утім у ЦДАВО України вдалося відшукати копію постанови, прийняту у березні 1919 р. на засіданні уряду під головуванням І.Фещенка-Чопівського [20, спр.153, арк.18].

У липні 1919 р. преса повідомила, що на початку 1919-1920 навчального року трирічний інститут має відкритися у складі таких відділів: словесно-історичного, фізико-математичного і природничо-географічного. Абітурієнти повинні були мати завершену середню освіту. Перевага надавалася тим, хто мав педагогічний стаж. Випускники вишу отримували право викладати у ВПШ і перших чотирьох класах середніх шкіл [27, 22 лип.; 29, 25 лип.]. 18 вересня 1919 р. уряд ухвалив рішення виділити на утримання інституту до кінця календарного року 226268 грн. [19, с.510]. Директором інституту призначили приват-доцента К-ПДУУ, керівника департаменту середньої школи МНО УНР А.Синявського. З самого початку він зіткнувся з дуже складними проблемами, передусім фінансовою і матеріальною. Так, не вдалося знайти у місті, що приютило у себе всі міністерства, військові структури, проводи політичних партій тощо, вільного представницького будинку для розміщення нового навчального закладу. Без цього усі інші організаційні та інші питання заморожувались на невизначений час. Несподівано проект поховали ті, хто його активно підтримував у лютому 1919 р. У Міністерстві народної освіти, під егідою якого проводилася шкільна реформа в Україні, під впливом комісії, що розробляла план єдиної української школи, визнали недоцільним поширення учительських інститутів і семінарій, які заснованих на «застарілих ідеях». Натомість вирішили тимчасово повернутися до ідеї педагогічних курсів, доки не буде вироблена концепція нових учительських навчальних закладів [20, спр.153, арк.16]. В окремих виданнях допускається помилкове твердження, що Кам'янець-Подільський учительський інститут запрацював з початку 1919-1920 навчального року [30, с.89].

Значна увага з боку авангарду подільської інтелігенції приділялася становленню української середньої освіти. Вирішення цієї проблеми, враховуючи її складність і відсутність достатньої кількості сприятливих умов, вимагало набагато більших зусиль. Наприкінці 1918 р. в регіоні нараховувалося, за одними даними, 83 середні школи [32, с.43], за іншими, – 117 [9, с.57]. Останню цифру ми вважаємо перебільшеною, бо її автор, працюючи із таблицею №4 статті Петра Клаунного «Про сітку середніх шкіл на Поділля», помилково вивів запропонований показник через складання двох складових, одна з яких – 34 гімназії і школи (сільська місцевість) є складовою іншого – 83 таких навчальних заклади (міська і сільська місцевість) [28, 1919, №5, с.12]. На жаль, як наголошує П.Клаунний, його статистика неповна, оскільки не надійшли уточнюючі дані

із трьох повітів. Для повної характеристики мережі середніх шкіл Подільська губернська народна управа на початку лютого 1919 р. направила у повітові земські виконавчі органи відповідну анкету. Крім того, пропонувалося подати пропозиції щодо відкриття до 1919-1920 навчального року нових гімназій, реальних та інших середніх шкіл, що мали увійти до плану діяльності земців.

На жаль, дослідники не вивели повних даних, які б характеризували процес будівництва української середньої школи в добу Директорії УНР. Так, М.Кукурудзяк і М.Собчинська пишуть про відкриття восени 1919 р. двох сільських гімназій (Чоботарської і Жолубівської) і перетворення тоді ж Кам'янець-Подільської духовної дівочої школи в державну гімназію [30, с.73]. Цими ж фактами послуговується й Е.Мельник [9, с.57]. Дослідники В.Коцюк і І.Рибак, використавши архівні джерела, стверджують, що у березні 1919 р. на Поділлі діяли 83 середні школи [32, с.43], тобто виходить, що мережа цих закладів освіти не змінилася порівняно з кінцем 1918 р. І це зрозуміло, адже відкривати їх посеред шкільного року було нерационально з погляду повноцінного виконання навчальних планів. До того ж, для заснування нових українських середніх шкіл були потрібні, у першу чергу, педагогічні кадри найвищої кваліфікації – фахівці з університетською освітою, а тут якраз і виникали дуже складні проблеми. Як зазначає А.Пижик, наприклад, у Кам'янець-Подільській українській гімназії імені С.Руданського, відкритій восени 1918 р., учителі були гірше підготовлені за фаховим рівнем, ніж їх колеги у сусідній російській гімназії [3, с.13]. Та й таких гостро не вистачало. Сподіватися можна було на випускників Кам'янець-Подільського державного українського університету, але ті могли з'явитися не раніше 1922 р. Щоправда, міністр освіти І.Огієнко у лютому 1919 р. запропонував скоротити, за бажанням частини студентів, термін підготовки спеціалістів в українських держуніверситетах до 3 років [20, спр.175, арк.8], утім цей крок не мав вирішального значення для розв'язання проблеми. Тож не випадково ще у грудні 1918 р. лунали пропозиції (професор С.Тимченко) щодо українізації середньої школи упродовж не менше трьох років [3, с.12]. І у цьому був чималий сенс, оскільки упродовж 1918-1919 навчального року, за даними Міністерства освіти УНР, українські середні школи були забезпечені педагогічними кадрами «лише настільки, щоб навчання тільки не припинялося, досить часто один вчитель викладав кілька предметів» [3, с.17]. Щоб частково вирішити це гостре питання, уряд 3 жовтня 1919 р. затвердив проект Міністерства освіти про заснування двох однорічних педагогічних курсів для підготовки учителів середніх шкіл і виділив на їх утримання до кінця фінансового року 479200 грн. З 1 січня 1920 р. ця сума збільшувалася до 958400 грн. [19, с.535]. За такої парадигми випускники цих курсів могли приступити до роботи в середніх закладах освіти восени 1920 р. Утім доля розпорядилася по-іншому – через погіршення воєнно-політичної ситуації і втрату контролю за більшою частиною території Поділля ці курси взагалі не були відкриті.

Українізація середніх шкіл на основі закону про державну мову в УНР практично майже не відбувалася. Через це 1 липня 1919 р. товариш міністра народної освіти Н.Григоріїв надіслав директорам і педагогічним радам усіх державних середніх навчальних закладів обіжник, яким сповіщав, що перехід на викладання українською мовою є обов'язковим з початку 1919-1920 шкільного року. При цьому він зазначив, що 25% предметів можуть викладатися іншою мовою [25, с.189]. Таке послаблення щодо обсягів українізації викликало незадоволення серед науково-педагогічної інтелігенції. На початку серпня 1919 р. професор В.Біднов від імені національно свідомих кіл висловив публічну претензію українській владі щодо згортання політики українізації переважної більшості існуючих середніх шкіл. Він стверджував, що «у Кам'янці-Подільському, як і скрізь по Україні, середня школа й досі являється фортецею омосковлення і денаціоналізування української молоді. Це пояснюється не тільки політичними подіями 1918-19 рр., а й тим, що влада не вживає рішучих заходів до українізації середньої школи, між іншим не вживається заходів до ознайомлення учительського персоналу з українською мовою, хоч це дуже необхідно для нашої школи» [25, с.196]. На цю критику очільник освітнього відомства негайно відреагував, заявивши, зокрема, що через недостатність державних коштів «даліше відкриття нових середніх шкіл можливе лише по селах [де можна було розраховувати на допомогу сільських громад. – Авт.], а по містах мають бути конче українізовані існуючі державні школи, як хлоп'ячі, так і дівочі, які одержують кошти або допомогу від держави» [33, 14 серп.]. Тож не випадково, що, попри загалом активну шкільну політику уряду і Директорії УНР, дослідники не змогли виявити в Подільському регіоні значної кількості відкритих українських державних чи недержавних середніх шкіл (за гетьманщини появилася 8 таких закладів). Становище додатково погіршив вимушений від'їзд вищих державних органів влади УНР з Кам'янця-Подільського у середині листопада 1919 р. За польського адміністрування частини Поділля, опікуватися, зокрема, освітньою сферою доручили від імені уряду І.Огієнку, який із зрозумілих причин обмежився лише допомогою існуючим навчальним закладам. Про відкриття нових зовсім не йшлося. Щоправда, у м-ку Жванці Кам'янецького повіту місцева «Просвіта» на чолі з Г.Степурою ухвалила у травні 1920 р. рішення про відкриття з 1920-1921 навчального року громадської гімназії імені Богдана Хмельницького [34, 8, 9 травня]. Але через гостру кадрову проблему та інші чинники їй не вдалося довести проєкт до завершення.

Відповідно до скорегованого курсу щодо розбудови середньої шкільної освіти, авангард подільської інтелігенції, за підтримки Міністерства народної освіти, спрямував свої зусилля на негайну українізацію навчальних закладів, створених ще до революції. Так, для визначення рівня володіння державною мовою і відповідного висновку щодо можливості використання у подальшій педагогічній праці викладачів неукраїнізованих середніх шкіл Кам'янця-Подільського, губернський комісар освіти у вересні 1919 р. ство-

рив спеціальні екзаменаційні комісії з кожного навчального предмету для перевірки знань працівників, що їх викладали. До цього заходу залучили відомих українських педагогів-практиків, вчених Кам'янець-Подільського державного українського університету [25, с.203]. Після проведення низки іспитів з'ясувалося, що більшість педагогів, які працювали у середній школі, володіють державною мовою недостатньо. Щоб виправити становище на краще, департамент вищої та середньої школи МНО негайно розробив «Положення про улаштування сітки тимчасових курсів українознавства для учителів середніх шкіл» [25, с.210]. Утім реалізувати його не вдалося через несприятливі державно-політичні умови. Це, однак, не означало, що українська влада взагалі відмовилася від українізації середніх навчальних закладів. Більше того, як свідчать факти, вона перейшла до відвертого тиску на ті педколективи, які відверто опиралися українізації. До кінця року уряд прийняв «Закон про закриття всіх державних середніх шкіл», які на 1 січня 1920 р. «не перейдуть на українську викладову мову і не будуть внесені в сітку державних шкіл національних меншин» [25, с.216]. Відстежити, як виконувався цей акт, на жаль, не вдалося. Скоріш за все, радикальних кроків на початку 1920 р. зроблено не було. Влада в особі головноуповноваженого уряду УНР та його команди продовжила іспитувати вчителів на знання української мови, і на початку лютого 1920 р. утворила іспитову комісію при Подільській окрузі на чолі з приват-доцентом П.Клепатським. У квітні МНО розпорядилося поповнити педагогічні кадри учителями української мови [25, с.219, 227].

Окремо в поле зору державних і громадських діячів потрапила Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія. На деякі питання, пов'язані із її українізацією, ми вже звертали увагу у статті, присвяченій діяльності інтелігенції за гетьманату [35, с.407]. На жаль, тоді було зроблено лише перші, незначні кроки у цьому напрямку. У 1918-1919 навчальному році предмети українознавства у цьому закладі не викладалися. 5 вересня 1919 р. Міністерство освіти своїм наказом об'єднало його із Кам'янець-Подільською державною українською гімназією імені С.Руданського. Але не всі педагоги продовжили роботу. Директора російської гімназії перевели до Проскурова, де він очолив реальну середню школу. Окремих, найбільш одіозних працівників, які опиралися українізації, звільнили [20, спр.2, арк.148]. Щоб посилити в об'єднаній гімназії українську атмосферу, вирішили прийняти на навчання до 50 селянських дітей, у зв'язку з чим уряд ухвалив рішення про заснування для них бурси. Е.Мельник, який спеціально досліджував діяльність цього закладу, встановив, що тут, за розпорядженням освітнього відомства, перестали вивчати російську мову. За польської військової присутності гімназія потрапила у скрутне становище. І.Огієнку вдалося відстояти будинок, у якому вона працювала. Наприкінці 1920 р. радянська влада реорганізувала заклад у кілька єдиних трудових шкіл [13, с.223, 227].

Складніше було українізувати приватні середні навчальні заклади. Попри намагання ново-ушицької української інтелігенції,

об'єднаної у «Просвіту», запровадити у життя місцевої приватної змішаної гімназії українознавчі дисципліни, справа обмежилася тільки тим, що вдалося внести деякі зміни до навчального плану (ввести кілька українознавчих дисциплін). Лише двоє педагогів могли перейти на українську мову викладання. Їх колеги зовсім не володіли державною мовою, як і переважна більшість дітей-неукраїнців, що тут навчалися [9, с.61]. У Дунаєвецькій приватній змішаній гімназії, де навчалися переважно діти із єврейських сімей, становище було протилежним. Майже усі учителі володіли українською мовою і використовували її під час занять [3, с.12]. Тож цілком зрозумілі підстави, за якими гімназія набула статусу державної. І.Огієнко наголошував, що вона «має характер правдиво української школи» [36, с.65].

У Кам'янці-Подільському відкрили державну дівочу селянську гімназію. Її утворили за законом від 27 серпня 1919 р. на базі місцевої державної дівочої духовної школи [19, с.474]. Заклад був україномовним. Директором призначили відомого просвітнього діяча Є.Кондрацького. Педколектив складався з добре підготовлених наддніпрянських і галицьких педагогів (Р.Заклинський, О.Жолевич, М.Тереблінська, подружжя Байдів та ін.). З середини листопада 1919 р. будинок гімназії перейшов у розпорядження польського військового шпиталю, тому заняття доводилося проводити у приміщенні «Просвіти». виправити матеріальне становище, на жаль, не вдалося і у наступному році. Через прихід радянської влади, гімназію ліквідували, а її класи приєднали до різних трудових шкіл [14, с.278-279].

Важливе значення для розвитку державної середньої освіти в регіоні мало ініціювання місцевою елітою рішення Ради Народних Міністрів УНР (закон ухвалили 20 вересня 1919 р.) про надання відповідного статусу 8 громадським українським середнім школам, що однозначно посилювало їх роль у національному відродженні. На облаштування цих закладів було виділено до кінця року 320 000 грн., а на 1920 р. – 974210 грн. [19, с.512].

Найбільш активна частина інтелігенції краю дбала про забезпечення загальноосвітньої школи українською навчальною літературою, без якої справа українізації шкільного життя серйозно гальмувалася. Ще у березні 1919 р. міністр освіти І.Огієнко звернувся до земств, учительських спілок, «Просвіт», українських видавництв та кооперативів з пропозицією «дати підручники по всіх дисциплінах нижчих і середніх шкіл», оскільки одне Міністерство освіти не в змозі розв'язати цю надскладну проблему [28, 1919, №6, с.30]. За таких умов, Подільська народна управа, спираючись на власний попередній досвід друку навчальної літератури (з вересня 1918 по лютий 1919 рр. її видавничий відділ на чолі з А.Сочинським зумів видати майже 445 тис. примірників україномовних книг для народних шкіл і широкого вжитку в краї [20, спр.168, арк.22]), відгукнулася на цю пропозицію і вирішила, за більш складних внутрішніх умов, постачати українську школу новою літературою. На отриману від Міністерства народної освіти позику в розмірі 5 млн.

крб. [5, с.259] були видрукувані півтора десятка таких видань: «Головні правила українського правопису» [37], буквар А.Воронця (друге видання; перше накладом у 100 тис. примірників розійшлося миттєво) [38], читанки після букваря [39], С.Черкасенка для другого року школи [40], С.Безродного для 3 і 4 класів нижчої початкової школи [41], Ф.Садківського для 3 і 4 класів [42], два посібники О.Дробцюна з арифметики [43], [44], підручник з історії України М.Грушевського для вищих початкових і частково середніх шкіл, написаний автором у Кам'янці-Подільському на прохання земців [45], підготовлений Д.Дорошенком посібник з історії Подільського краю для старших класів [46], підручники з історії стародавнього світу (Стародавній Єгипет) [47] та середніх віків [48], посібник П.Клепатського про творчість українського байкаря Є.Гребінки [49], підручник А.Воронця з історії української літератури для вищих початкових і середніх шкіл [50], хрестоматія Л.Білецького і О.Дорошкевича з історії української літератури для старшокласників середньої школи [51], посібник А.Юркевича про Україну для позакласної роботи з школярами [52].

На потреби школи працювали кілька подільських видавничих товариств. Так, правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі» на чолі з професором В.Відновим, яка розмістилася у Кам'янці-Подільському, у 1919-1920 рр. видала для учнів таку навчальну літературу (щонайменше 13 найменувань): збірник арифметичних задач для вищої початкової і середньої школи [53], російсько-український математичний термінологічний словник М.Хведорова [54], історичні оповідання А.Кашенка [55], [56], [57], [58], маленький Кобзар Т.Шевченка [59], посібники П.Клепатського про творчість українських письменників М.Вовчок і П.Гулака-Артемівського [60], [61], російські оповідання Л.Андреева в перекладі українською мовою [62], казки українські [63], [64] і Жорж Занда [65], історія Греції і Риму М.О.Ковалевського (у перекладі) для школи [66].

Інша видавнича структура – «Дністер» – випускала для школи підручники, твори українських письменників, а також російську шкільну літературу в перекладі українською (12 найменувань). З-поміж них варто виокремити такі: історію стародавнього світу Н.Григоріїва [67], фізичну географію для 1-2 класів [68] та основні географії для 3 і 4 класів приват-доцента В.Гериновича [69], ботаніку [70] і природознавство [71], [72] І.Трояновського у перекладі О.Ватич і В.Шаравського, літературні твори С.Руданського [73], [74], М.Вовчок [75] і В.Стефаніка [76], зоологію С.Огньова в перекладі Ю.Русова [77], арифметику О.Дробцюна [78].

Літературу для школи час від часу видавали й інші структури, зокрема Міністерство преси й інформації, яке у другій половині 1919 р. функціонувало на Поділлі, різні вінницькі організації. Загалом, українська школа отримала лише від видавничих потужностей Кам'янця-Подільського майже 50 найменувань шкільної літератури, які, попри їх технічні та інші вади, добре прислужилися справі українізації навчального процесу.

Отже, за Директорії УНР передова частина подільської інтелігенції, до якої входили керівництво губернського і повітових земств, різнорівневі структури комісарів освіти, тисячі національно свідомих педагогічних кадрів, з числа яких вирости зрілі керівники навчальних закладів, підтримала державний курс на побудову нової системи освіти, в міру можливостей, які, щоправда, далеко не у повній мірі відповідали назрілим потребам, більшменш якісно реалізувала завдання щодо перебудови старої системи загальноосвітньої школи через здійснення політики українізації і відкриття за нових державно-політичних умов перших ступенів повноцінних українських закладів освіти, переважно нижчих і вищих початкових, у меншій мірі – середніх шкіл. Усі вони поповнили мережу української національної школи, яка будувалася за Центральної Ради і гетьманату Павла Скоропадського. Чимало проблем становлення нової загальноосвітньої системи розв'язати не вдалося через об'єктивні причини, до яких слід віднести, у першу чергу, гострий кадровий голод, особливо щодо середньої школи, – потребу перекваліфікації частини учительського корпусу на засадах української ідеї, національного виховання і нової шкільної моделі, яка приймалася і вдосконалювалася в ході революції. Спроби освітніх діячів України і регіону пришвидшено розв'язати найпекуучіші освітні питання, на жаль, очікуваного успіху не принесли через постійну дестабілізацію внутрішнього становища країни загалом і краю, зокрема. За таких умов, поява нових навчальних закладів, у тому числі і середніх, виходила за межі звичайного шкільного будівництва, набувала рис подвижництва. Власне, як і підготовка та друк україномовної навчальної літератури. Зусиллями пересічних подільських педагогів, вчених Кам'янець-Подільського державного українського університету вдалося значно поглибити революцію у шкільній сфері. Утім завершити її не вдалося через об'єктивні причини.

Найбільш активними діячами, які забезпечили значне просування вперед справи з перебудови загальноосвітньої школи в Подільському регіоні, були І.Огієнко, В.Біднов, В.Приходько, С.Іваницький, М.Река, С.Козицький, А.Воронець, В.Сочинський, М.Чайковський, П.В.Клименко, П.Клепатський, Є.Кондрацький та багато інших справжніх українських патріотів. Їх засаднича, організаційська, навчальна і методична діяльність в царині становлення національної загальноосвітньої школи заслугове схвальної оцінки нащадків і спеціального вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 р. / С.Постернак ; Всеукр. кооперат. видавн. союз. – К. : Печатня видавн. тов-ва «Друкар», 1920. – 128 с.
2. Ротар Н.Ю. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917-1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / Н.Ю. Ротар. – Чернівці, 1996. – 208 с.
3. Пижик А.М. Реформування системи національної освіти в добу Директорії УНР / А.М. Пижик. – К. : Знання, 1998. – 40 с.

4. Завальнюк О.М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920) : історичний нарис / О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка–НОВА, 2001. – 212 с.
5. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) : монографія / А.М. Боровик. – Чернігів : Чернігівські береги, 2008. – 368 с.
6. Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) : монографія / Д.Ф. Розовик. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2002. – С. 7-70.
7. Розовик Д.Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917-1920 рр. / Д.Ф. Розовик. – К. : Аквілон-Плюс, 2011. – С. 51-86.
8. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л.Д. Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – С. 122-148.
9. Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т.4. – С. 48-67.
10. Мельник Е.М. Становище подільських шкіл за польського окупаційного режиму (1919-1920 рр.) / Е.М. Мельник, А.О. Буравченков // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т.5. – С. 52-63.
11. Мельник Е.М. Кооперативи і українська школа. До питання матеріальної підтримки (вересень – грудень 1919 р.) / Е.М. Мельник // Борисфен : літературно-мистецький, публіцистичний та науково-популярний щомісячник. – К., 2005. – №4(166). – С. 13-17.
12. Мельник Е.М. Вища початкова школа на Поділлі в добу Української революції (1917-1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т.6. – С. 10-25.
13. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С.Руданського (1918-1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т.9. – С. 213-229.
14. Мельник Е.М. Кам'янець-Подільська українська державна дівоча гімназія: проблеми виживання (1919-1920 рр.) / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т.10. – С. 271-280.
15. Коваль В.В. Участь подільського учительства у державотворчих, політичних і освітніх процесах (1917-1920 рр.) / В.В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т.8. – С. 23-34.
16. Коваль В.В. Створення інституту комісарів освіти та його діяльність на Поділлі (1917-1920 рр.) / В.В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т.7. – С. 12-27.
17. Кравчук О. Культурно-освітня діяльність В.Приходька на Поділлі в 1917-1920 рр. / О. Кравчук // Освіта на Поділлі: минуле і сьогодення. (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). – Вінниця, 2011. – С. 267-274.
18. Винниченко В. Відродження нації. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – К. : Книга роду, 2008. – 800 с.
19. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2-х томах, 3-х частинах / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т.1. – 688 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2582, оп.1.

21. Державний архів Хмельницької області, ф.р-260, оп.1.
22. Вістник Української Народньої Республіки, 1919, 20 липня.
23. Життя Поділля, 1919.
24. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле / Д. Дорошенко. – 2-е вид. – Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. – 543 с.
25. Даниленко В.М. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920): з хроніки подій / В.М. Даниленко, О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. – 264 с.
26. Большевик. Більшовик, 1919, 8 травня.
27. Трудова громада, 1919.
28. Освіта: двотижневий педагогічний журнал / Видання Подільської Губернськ[ої] Народньої Управи.
29. Трудовий шлях, 1919.
30. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. – 176 с.
31. Собчинська М.М. Розвиток початкової школи на Поділлі (1917-1920 рр.) / М.М. Собчинська // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т.1. – С. 119-126.
32. Коцюк В.Д. Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917-1919 рр. / В.Д. Коцюк, І.В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т.4. – С. 41-47.
33. Україна : щоденна газета, 1919.
34. Наш шлях, 1920.
35. Завальнюк О.М. Зусилля подільської інтелігенції із творення української загальноосвітньої школи за гетьманату (травень-грудень 1918 р.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. – Т.24: На пошану професора В.А. Смолія. – С. 399-413.
36. Мельник Е.М. Дунавецька приватна (державна) гімназія у 1918-1920 рр. / Е.М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2013. – Т.20. – С. 62-67.
37. Головні правила українського правопису: Ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні / Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець на Поділлі : Друкарня Поділ. Губ. Нар. Управи, 1919. – 7 с.
38. Ярина: український буквар / зложив А. Воронець ; Видавничий відділ Подільської губерньської народної управи. – 2-е вид. – Кам'янець на Поділлю : Друкарня Поділ. Губ. правління, 1920. – 80 с.
39. Читанка для школи: Перша книга після букваря / Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець на Поділлю : Друкарня Св.-Троїцького братства, 1919. – 48 с.
40. Рідна школа: Читанка 2 (рік 2) / [склав С. Черкасенко] ; Подільська губерньська народна управа. – Вінниця : Друкарня т-ва «Просвіта», 1919. – 16, 112 с.
41. Сніп: Читанка для III та IV групи нижчих початкових шкіл. : [у 2-х випусках] / склав С. Безрідний ; Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Поділ. Губ нар. Управи, 1919. – Вип.1. – 116 с.; Вип.2. – 163 с.
42. Садківський Ф. Читанка: Для вищих початкових і середніх шкіл (для 3-го і 4-го кл). Ч.ІІІ / Ф. Садківський ; Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець на Поділлі : Друкарня Поділ. Губ. нар. Управи, 1919. – 388 с.
43. Дробціон О. Арифметика: [Арифметика цілих чисел] / О. Дробціон ; Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець-Подільська : Друкарня Поділ. Губ. нар. Управи, 1919. – 91 с.

44. Дробціон О. Арифметика дробових чисел / О. Дробціон ; Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Поділ. Губ. нар. Управи, 1919. – 87, VI с.
45. Грушевський М. Історія України, приладжена до програми вищої початкової школи і низших класів школи середньої / Видання від Подільської губерньської народної управи. – Кам'янець на Поділля, 1919. – 272 с.
46. Дорошенко Д. Про минулі часи на Поділля: коротенька історія краю / Д. Дорошенко ; Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Поділ. Губ. Нар. Управи, 1919. – 50 с.
47. Андерсен Р. Стародавній Єгипет : нарис / Р. Андерсен ; пер. з англ. ; Видавничий відділ Подільської губерньської народної управи. – Кам'янець-Подільський, 1919. – X, 24 с.
48. Всесвітня історія: (Середні віки) : [підручник для школи] / Видання Подільської губерньської народної управи. – Кам'янець на Поділлі, 1920. – 148 с.
49. Клепатський П.Г. Український байкар Євген Гребінка (1812-1848) / П.Г. Клепатський ; Видавничий відділ Подільської губерньської народної управи. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Поділ. Губ нар. Управи, 1919. – 28 с.
50. Наші письменники: Життя та літературна діяльність українських видатних письменників : підручник для учнів вищих початкових і середніх шкіл / склав А. Воронець ; Подільська губерньська народна управа. – Кам'янець на Поділля : Друкарня Українського ун-ту, 1920. – 63 с.
51. Білецький А. Хрестопатія по історії української літератури : для старших класів середньої школи і для самоосвіти / А. Білецький, О. Дорошкевич. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1920. – Т. II. – Вип. 1. – 146 с.
52. Юрчевич А. Що то за Україна? : популярна етно-географічна бесіда / Видавничий відділ Подільської губерньської народної управи. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Поділ. Губ. нар. управи, 1919. – 78 с.
53. Збірник арифметичних задач : для середньої та вищої початкової школи. – Ч.3: (курс після дробів) / [упоряд. В. Єгоров, Н. Жуков, П. Карасьов та ін.] ; пер. з рос. ; ред. Ю. Вировий. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобереж. філія, 1919. – 88 с.
54. Хведорів М. Московсько-українська термінологія елементарної математики / М. Хведорів. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; право бер. філія, 1919. – 37 с.
55. Кащенко А. Запорожська слава : історичні оповідання / А. Кащенко. – 5-е вид. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1919.
56. Кащенко А. На руїнах Січі : [оповідання] / А. Кащенко. – 5-е вид. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1919. – 16 с.
57. Кащенко А. Над Кодацьким порогом: (Про гетьмана Івана Сулиму) : історичні оповідання / А. Кащенко. – 2-е вид. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катериносл.; правобер. філія, 1919. – 23 с.
58. Кащенко А. Славні побратими : історичні оповідання / А. Кащенко. – 2-е вид. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катериносл.; правобер. філія, 1919. – 48 с.
59. Шевченко Т. Маленький Кобзарь / [упоряд. А. Жимайло]. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1919. – 94 с.
60. Клепатський П.Г. Марко Вовчок та його «Народні оповідання» / П.Г. Клепатський. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1919. – 31 с.
61. Клепатський П.Г. Український письменник П.П. Гулак-Артемівський (1790-1865) / П.Г. Клепатський. – Кам'янець на Поділля : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1919. – 22 с.

62. Андреев А. Кусака : [оповідання] / А. Андреев ; пер. з рос. А. Бурка. – Кам'янець-Подільський : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1919. – 16 с.
63. Серія маленьких казок: I. А.Б. Народні казки; II. В.Ю. Поліські казки. – Кам'янець : Катеринослав. укр. вид-во; правобер. філія, 1920. – 49 с.
64. Юр В. Поліські казки / В. Юр. – Кам'янець; Катеринослав; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1920. – 8 с.
65. Занд Жорж. Бабусині казки / Жорж Занд ; пер. О. Федорова. – Кам'янець на Поділлі : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1920.
66. Ковалевський М.О. Історія Греції та Риму : для школи й самонауки / М.О. Ковалевський. – Катеринослав; Кам'янець; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі; правобер. філія, 1920. – 118 с.: мал., карти.
67. Григорійв Н. Всесвітня історія. – Ч.1. Стародавній світ : [підручник для шкіл] / Н. Григорійв. – Кам'янець на Поділлі : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 159 с.: табл.
68. Геринович В. Фізична географія : для ужитку 1-2 кл. / В. Геринович. – Кам'янець на Поділлі : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 83 с.
69. Геринович В. Основи географії : для ужитку 3 і 4 кл. / В. Геринович. – Кам'янець на Поділлі : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 82 с.
70. Трояновський І. Ботаніка / І. Трояновський ; пер. О. Ватич. – Кам'янець-Подільський : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 94 с.
71. Трояновський І. Курс природознавства. Ч.1: Нерість: Повітря, вода, земля /І. Трояновський ; пер. В. Шаравського. – Кам'янець на Поділлі : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 68, II с.
72. Трояновський І. Курс природознавства. – Ч.2: Животвір: Рослина та її життя / І. Трояновський ; пер. О. Ватич. – Кам'янець-Подільський : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 68, 72 с.
73. Руданський С. Твори з історії України / С. Руданський. – Кам'янець-Подільський : Видав. т-во «Дністер», 1919. – 48 с.
74. Руданський С. Козацька вдача : [збірник приказок і казок] / С. Руданський. – Кам'янець-Подільський : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 12 с.
75. Вовчок Марко. Маруся : [повість] / Марко Вовчок ; пер. з рос. В. Доманіцький. – Кам'янець на Поділлі : Видав. т-во «Дністер», 1920. – 132 с.
76. Стефанік В. Камінний хрест та інші оповідання / В. Стефанік. – Кам'янець на Поділлі : Дністер, 1920. – 23 с.
77. Огньов С. Зоологія : курс середньої школи / С. Огньов ; пер. з рос. Ю. Русова. – Кам'янець на Поділлі : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 97 с.
78. Дробцюн О. Арифметика: післядроб. частина (відношення, пропорції, відсоткові та ін.) / О. Дробцюн ; під ред. С. Риндика. – Кам'янець на Поділлі : Видав. тов-во «Дністер», 1920. – 72, VI с.

А. М. Завальнюк

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОДОЛЬСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ПО СОЗДАНИЮ УКРАИНСКОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ПЕРИОД ДИРЕКТОРИИ УНР (декабрь 1918 – ноябрь 1920 гг.)

На базе архивных и опубликованных источников, работ историков исследуется комплекс мероприятий подольской интеллигенции по созданию в регионе национальной школы, с одной стороны, путем открытия на основе решений государственной власти, органов самоуправления, просветительных организаций украинских учебных заведений, а с другой, путем введения в уже существующие, неукраинизированные или частично украинизированные просветительные заведения комплекса украиноведческих дисциплин и украинского языка преподавания. Процесс становления новой системы общего образования освещается благодаря анализу ее звеньев – нижней и высшей начальной, а также средней школы, обеспечения их надлежащими педагогическими кадрами, прошедшими соответствующую

переподготовку на летніх українських учительських курсах, організованих земськими структурами за відповідними програмами Міністерства просвіщення УНР, забезпечення їх помещеннями, фінансовими ресурсами, україноязычної учебно-методической літературой, издаваною за средства как государства, так и органов местного самоуправления. Приводится статистика школьной сети вообще и реформированных заведений, в частности, которая дает возможность определить реальные результаты украинизации в условиях открытого противодействия со стороны некоторых педагогических коллективов и родительской общественности. Установлены имена наиболее деятельных представителей украинской интеллигенции, которые приложили самые большие усилия к реализации дела украинизации школы на Подолши.

Ключевые слова: подольская интеллигенция, «Просвितы», низшая начальная школа, высшая начальная школа, средняя школа, Министерство народного просвещения УНР, подольской губернской комиссар просвещения, земские деятели, учителя, украинизация, украинский язык, учительские курсы, украиноязычная учебная литература.

O. Zavalniuk

THE ACTIVITY OF PODILLYA INTELLECTUALS AIMED AT UKRAINIAN SECONDARY SCHOOL CREATION IN THE DIRECTORY DAYS OF THE UNR (December 1918 – November 1920)

On the basis of archival and published sources the author studies a set of measures done by Podillya intellectuals aimed at creation of national school in the region, on the one hand, through opening of the Ukrainian institutions based on decisions of the government and self-government, as well as educational organization, and on the other hand, through introducing the complex of Ukrainian subjects and the Ukrainian teaching language to already existing Ukrainian or partially Ukrainian schools. The process of establishing a new system of public education is highlighted through the analysis of its parts – lower and higher primary and secondary schools, providing them with adequate teaching staff by Ukrainian teachers' summer courses training, arranged by county council agencies and relevant programs of Ministry of education of the UNR, providing them with accommodation, financial resources, Ukrainian-speaking teaching literature, which was published both on general national (state budget) and local levels. The statistics of school network in general and reformed institutions in particular are presented in the given article, which enables to set realistic achievements of ukrainization and open opposition from certain teaching staff of the secondary schools and part of the parent community. The names of the most active members of Ukrainian intellectuals, who made the greatest efforts to solve the case, are being ascertained.

Key words: Podillya intellectuals, «Prosvita», lower primary school, higher primary school, secondary school, Ministry of public education, Podillya provincial commissioner of education, county council workers, Ukrainian teachers' summer courses, ukrainization, Ukrainian literature.

Отримано: 16.10.2014